

КАЛЕЙДОСКОП

- Президент України вимагає від «Укрспецекспорту» чистої політики в експорті озброєнь **2**
- РНБО готує пропозиції щодо поліпшення контролю за експортом зброї ... **2**
- Україна просить Чехію видати підозрюваного в контрабанді крилатих ракет . . **3**
- Росія заперечує причетність російських організацій до контрабанди крилатих ракет з України **3**
- В Україні триває розслідування за фактом зникнення переносного зенітного ракетного комплексу «Стріла-ЗМ» **4**
- США допоможуть Україні облаштувати кордон **4**

ПРОБЛЕМА

- Валентин БАДРАК
Головний біль номер один **5**
Основною проблемою експортного контролю сучасної держави стає «відплив мізків» і «нематеріалізованих» технологій

СИТУАЦІЯ

- Сергій ЗГУРЕЦЬ
Ракетноосці **13**
Чи здатний Київ контролювати експорт високих технологій?

ТЕМА

- Микола СИРУК
Громадський контроль над чуттєвим експортом **17**
Аналіз можливостей недержавних організацій і ЗМІ у здійсненні експортного контролю в Україні

КОНЦЕПТУАЛЬНО

- Сергій ГОНЧАРОВ
Правова ідентифікація **27**
Деякі проблеми законодавчого регулювання питань ядерної безпеки в Україні

АКТУАЛЬНО

- Тетяна ВІДЗИГОВСЬКА
Резолюція Ради Безпеки ООН №1540 ..... **31**
Імплементація на національному рівні

ЗВОРОТНІЙ ЗВ'ЯЗОК

- **Запитуйте – відповідаємо** **34**

Вісник Експортного Контролю України

Журнал Науково-Технічного центру експорту та імпорту спеціальних технологій, техніки та матеріалів та Центру Досліджень Армії, Конверсії та Роззброєння

Керівник проекту – **Олександр Сівер**, співкерівники проекту – **Валентин Бадрак, Сергій Згурець**,
Головний редактор – **Микола Самусь**,
Дизайн-проект – **Марк Канарский, Defense Express Design**

Журнал розповсюджується безкоштовно серед підприємств та установ, що професійно займаються проблематикою експортного контролю. При використанні матеріалів посилання на «Вісник Експортного Контролю» обов'язкове. За дозволом на цитування та передрук матеріалів звертатися до редакції. Погляди та думки авторів можуть не співпадати з точкою зору редакції. Видання здійснене за фінансовою підтримкою Міністерства Енергетики США. Виходить 4 рази на рік. Видається українською та англійською мовами.
Наклад 400 примірників.

Адреса редакції: 04080, м. Київ, вул. Фрунзе 19-21, Тел.(38 044) 462-55-55, Факс (38 044) 463-71-47
e-mail: vestnik@ntc.kiev.ua **web -сторінка:** www.ntc.kiev.ua

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ ВИМАГАЄ ВІД «УКРСПЕЦ- ЕКСПОРТУ» ЧИСТОЇ ПОЛІТИКИ В ЕКСПОРТІ ОЗБРОЄНЬ

Президент Віктор Ющенко вимагає від Державної компанії з експорту й імпорту продукції й послуг військового і спеціального призначення («Укрспецекспорт») проводити чисту політику при експорті озброєнь, щоб Україна не потрапляла в міжнародні скандали. «Не повинно бути обладок, які б потім виходили на скандали, або по «Кольчугах», або по ракетах», – сказав Ющенко. Він сказав, що очікує від нового генерального директора «Укрспецекспорту» Сергія Бондарчука нової політики підприємства, яка була б прозорою й публічною й не містила інших інтересів, крім державних.

Ющенко вважає, що компанія повинна працювати в рамках ліцензій і лімітів, які встановлені на двосторонніх і багатосторонніх міжнародних рівнях. Президент вважає, що «Укрспецекспорт» повинен вести більш активну політику, брати більше участі в міжнародних виставках. «Політика «Укрспецекспорту» як державної компанії, де колосальний інтелектуальний внесок у військово-промисловий комплекс... повинна бути набагато агресивнішою. Україну повинні знати на всіх материках і континентах світу», – сказав Ющенко. Він вважає, що ринки озброєнь, на яких традиційно була Україна, були втрачені не через дефіцит пропозиції від української сторони, а через дефіцит політичної волі. Президент також сказав, що очікує від «Укрспецекспорту» початку виробництва озброєння зусиллями дочірніх підприємств і партнерами компанії. «Компанія повинна перейти до технологічного виробництва нової зброї разом зі своїми дочірніми структурами й партнерами», – сказав Ющенко. Він пообіцяв, що якщо для цього треба буде змінити структуру й підпорядкування державних підприємств, наприклад, об'єднати їх у єдину корпорацію, то він готовий це розглянути.

Ющенко повідомив, що через два тижні буде представлена нова стратегія роботи «Укрспецекспорту», в яку будуть закладені якісні зміни й структурні зміни, що стосуються виробництва зброї для національного ринку й на експорт.

Як повідомляло агентство Defense Express, наприкінці березня Ющенко призначив депутата Верховної Ради від фракції Народної партії 33-річного Бондарчука гендиректором «Укрспецекспорту». Раніше прем'єр-міністр Юлія Тимошенко заявила, що уряд проведе аудит 29 найбільших державних підприємств, серед яких і «Укрспецекспорт». У січні Служби безпеки України повідомила, що розслідує кримінальну справу за фактом присвоєння посадовими особами «Укрспецекспорту» 3 млн. доларів, отриманих від експорту товарів військового призначення, а також кримінальну справу за фактом присвоєння посадовими особами «Спецтехноекспорт» (дочірнє підприємство компанії «Укрспецекспорт») шляхом зловживання службовим становищем 2 млн. доларів, отриманих за товари військового призначення. ■

РНБО ГОТУЄ ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЕКСПОРТОМ ЗБРОЇ

Рада національної безпеки й оборони України готує пропозиції щодо поліпшення експортного контролю, який має обмежувати незаконний продаж зброї й товарів подвійного призначення на експорт. Про це повідомив журналістам секретар РНБО Петро Порошенко. Петро Порошенко сказав, що служба експортного контролю залишиться в складі Кабінету Міністрів. Він також зазначив, що Україна готова співпрацювати з міжнародними інститутами в питанні контролю за експортом озброєння, й сказав, що зараз немає жодного чітко доведеного факту участі України як держави в незаконному експорті зброї. Як відомо, спеціальну й військову техніку в

Україні випускають близько 1,5 тис. компаній, а її основним експортером є компанія «Укрспецекспорт» і 3 його дочірні підприємства: «Укроборонсервіс», «Укрінмаш» і «Прогрес». ■

УКРАЇНА ПРОСИТЬ ЧЕХІЮ ВИДАТИ ПІДОЗРЮВАНОГО В КОНТРАБАНДІ КРИЛАТИХ РАКЕТ

Україна просить Чехію видати підозрюваного в контрабанді в Китай крилатих ракет. Про це повідомила прес-служба Міністерства закордонних справ. За даними МЗС, у 2004 Служба безпеки України припинила діяльність на території України міжнародного злочинного угруповання торговців зброєю, до якого входили громадяни України, Росії та Австралії. Співробітники спецслужби встановили, що члени цього угруповання під виглядом вивезення з України в Росію організували незаконні поставки 12 крилатих ракет типу Х-55 у Китай та Іран. Зокрема, на початку 2000 року громадяни Росії, використовуючи підроблені документи, за сприяння громадянина України контрабандою вивезли в Китай 6 ракет Х-55СМ. Після їх вивезення зловмисники надали українській стороні підроблений сертифікат доставки ракет у Росію. У травні-червні 2001 громадяни України та Австралії, використовуючи такі ж фіктивні документи, від імені державної компанії «Росвооружение» незаконно вивезли в Іран ще 6 ракет Х-55 і комплект наземного обладнання для їх перевірки КНО-120. За даними МЗС, ці ракети не мали боеголовок, і використання їх з бойовою метою було можливе тільки зі спеціальних літаків.

Зараз в Апеляційному суді Києва триває розгляд кримінальної справи за обвинуваченням одного зі співучасників у контрабанді ракет в Іран. Іншого співучасника контрабанди ракет у Китай – громадянина Росії – у липні 2004 затримали правоохоронні органи Чехії. Зараз триває

процес його екстрадиції Україні. 2 громадян, які брали безпосередню участь у контрабанді ракет, загинули в ДТП у 2002 й 2004. Як повідомляло агентство Defense Express, апеляційний суд Києва розглядає справу в обвинуваченні в контрабанді крилатих ракет Володимира Євдокимова.

Адвокати Євдокимова наполягають на його невинності, вважаючи, що досудове слідство у цій справі Служба безпеки України провела неповно та не об'єктивно. Зі слів адвокатів, досудове слідство штучно обвинуватило Євдокимова в контрабанді 6 крилатих ракет у 2001 році, тоді як роль Євдокимова полягала тільки в тому, що він на прохання Валерія Малєва, який у той час був генеральним директором «Укрспецекспорту», знайшов фірму, яка надала «Укрспецекспорту» кредит, необхідний для виконання контракту на продаж ракет. Зі слів адвокатів Євдокимова, контрабандні ракети призначені для запуску винятково з літаків Ту-160, яких уже мінімум як 10 років немає в Україні, самі ракети були випущені в 1987 році і їхній ресурс до моменту продажу давно минув, а також в Україні була відсутня технічна й технологічна документація на ракети. Детальніше про це у матеріалі – «Ракетоносці». ■

РОСІЯ ЗАПЕРЕЧУЄ ПРИЧЕТНІСТЬ РОСІЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО КОНТРАБАНДИ КРИЛАТИХ РАКЕТ З УКРАЇНИ

Росія заявляє про непричетність російських організацій до контрабанди крилатих ракет з України. Про це сказано в повідомленні прес-служби Міністерства закордонних справ Росії. «Що стосується так званого «російського сліду», то, як зазначається й в українській пресі, якщо в справі й фігурували якісь документи, які згадують російські організації, то всі ці документи фальшиві. Іншого й бути не могло», – сказано в повідомленні МЗС Росії. Раньше МЗС України заявило, що в 2004 р. Служба безпеки України припинила діяльність на території України міжнародного злочинного уг-

руповання торговців зброєю, в яке входили громадяни України, Росії й Австралії. ■

В УКРАЇНІ ТРИВАЄ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА ФАКТОМ ЗНИКНЕННЯ ПЕРЕНЕСНОГО ЗЕНІТНОГО РАКЕТНОГО КОМПЛЕКСУ «СТРІЛА-ЗМ»

Міністерство оборони України проводить розслідування за фактом зникнення переносного зенітного ракетного комплексу «Стріла-ЗМ» і двох зенітних керованих ракет (ЗКР) до нього. Відсутність ПЗРК і ракет в одній з військових частин ВМС України, яка дислокується в Криму, було виявлено 22 лютого 2005 р. Кримінальну справу, порушену за статтею «Крадіжка зброї і боєприпасів групою осіб», розслідує військова прокуратура Євпаторії. Головнокомандуючий ВМС України Ігор Князь заявив, що ПЗРК міг зникнути ще під час передачі частини майна з балансу Чорноморського флоту Росії у розпорядження українських ВМС.

Тим часом головнокомандуючий ВМФ адмірал флоту Володимир Куроєдов сказав, що він «такої можливості» не допускає, «тим більше щодо такої зброї, як переносні зенітні ракетні комплекси. Я можу говорити лише про російську сторону й можу завірити, що у нас все пораховано». «Якщо за 8 років, які минули з моменту розподілу Чорноморського флоту, українські моряки не змогли організувати правильний облік зброї, то ми готові їм допомогти», – відзначив Куроєдов.

Коментуючи цю ситуацію, прем'єр України Юлія Тимошенко, у свою чергу, висловила думку, що «в армії вже нема чого красти», оскільки «все було розкрадено до 2005 р.». У прес-службі Чорноморського флоту РФ повідомили таке: комплекс ПЗРК «Стріла-З», про який йде мова (ракетки – партія 06-82 м №№ 831 й 832 – і пусковий механізм – партія 53-79 р. № 249) був переданий Військово-морським силам України в 1996 р. на підставі

відповідних документів, підписаних російською й українською сторонами. ■

США ДОПОМОЖУТЬ УКРАЇНІ ОБЛАШТУВАТИ КОРДОН

США виділили Котовському прикордонному загону (Одеська область) устаткування, призначеного для посилення кордону з Молдовою на ділянці невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, на суму \$700 тис. Уряд США надав таку технічну допомогу в рамках проекту «Посилення прикордонного менеджменту на українсько-молдавському державному кордоні». Виконавець цього проекту з боку США – компанія Raytheon Technical Services Co. LLC.

США виділили прикордонникам 100 комплектів паспортного контролю, 12 стаціонарних металошукачів, фото- і відеоапаратури, 68 приладів для огляду транспортних засобів, а також 79 радіостанцій, 144 прилади для радіаційного контролю, 30 автомобілів, прилади нічного бачення, біноклі, сейфи. Церемонія передачі устаткування відбулася 28 березня в Котовську. Загальна довжина українсько-молдавського кордону – 1222 км, придністровська ділянка кордону має довжину 405 км. З боку України охорону кордону на 363 км придністровської ділянки забезпечує Котовський прикордонний загін, на 42,5 км – Могилів-Подільський загін.

Як повідомляв Defense Express, у серпні 2004 р. Raytheon Technical Services Co. LLC виграла тендер на технічне оснащення підрозділів Державної прикордонної служби України. В 2002 р. США передали прикордонним військам України автомобілі й устаткування на суму \$460 тис. Передача партії техніки стала результатом підписаного в 2001 р. договору між США й Україною, відповідно до якого сторони розширили межі надання технічної допомоги. США й Україна почали співробітництво у галузі транспортного контролю й безпеки кордонів у 1993 р. ■

Головний біль номер один

Основною проблемою експортного контролю сучасної держави стає «відплив мізків» і «нематеріалізованих» технологій

Можна визнати, що світове співтовариство досягло значних успіхів в організації контролю над експортом чутливих товарів. Проте, створення міжнародних режимів, використання впливових міжнародних організацій, створення майже досконалих національних систем експортного контролю, і навіть впровадження таких новаторських ідей, як системи внутріфінансового контролю, не вирішили проблеми витоку критичних знань і несанкціонованого поширення технологій, які можуть слугувати для розробки нових небезпечних видів зброї масового знищення.

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА І ПЕРЕДУМОВИ ВІДПЛИВУ

Уже у 90-х роках минулого століття у засобах масової інформації стали з'являтися досить аргументовані матеріали про те, що в Інтернеті можна знайти дані про створення ядерної бомби. На такі «страшилки» світова спільнота не звертало уваги доти, поки не з'явилася нова загроза світового масштабу – тероризм. З 13 вересня 2001 р. стає зрозумілим, що миру загрожує не яка-небудь держава чи ігноруючий світове суспільство режим, а екстремістські групи, які не прив'язані до національності і кордонів конкретної держави. Безумовно, поряд з ними ряд держав не проти підсилити свою військову міць завдяки одержанню унікальних технологій оборонного і подвійного призначення.

Варто відзначити, що у світі, як раніш, потенційні реципієнти (як представники конкретних держав, так й екстремістські формування) критичних технологій здійснюють поетапні придбання. Аналіз причин поповнення спи-

ску ядерних та умовно ядерних держав свідчить, що відсутні ланки для ядерного циклу здобувалися, по-перше, у цивільному секторі, і, по-друге, у контактах зі значною кількістю постачальників устаткування і матеріалів. Однією з прогресуючих тенденцій є все більше взаємопроникнення оборонного та цивільного секторів. Інакше кажучи, якщо раніше більшість новинок ноу-хау спочатку застосовувалося у військовій справі, а вже потім слугувало мирному населенню планети, то сьогодні частіше відбувається навпаки. Що, звичайно, серйозно ускладнить контроль над критичними знаннями.

Сьогодні можна виділити три основних типи поширення нематеріалізованих технологій. По-перше, це неконтрольована поява критичної інформації в Інтернеті, де цілісне представлення про створення конкретного виду смертоносної зброї, як правило, подано у вигляді розрізненої інформації, а знання можуть бути інтегровані у виробництво фахівцями. По-друге, це несанкціонована передача технологій або частко-

вого опису (частини документації) науку з використанням Інтернету, тобто відправлення поштою або розташування інформації в мережі таким чином, щоб вона виявилася доступною для реципієнта. Така інформація може передаватися звичайними електронними носіями. І, нарешті, поширення небезпечних знань шляхом безпосереднього залучення до контакту їхніх носіїв, насамперед, вчених-розробників озброєння, військової техніки і технологій. А також вузьких фахівців у суміжній сфері діяльності, деякі знання чи навички котрих можуть бути (в тому числі, потай від самих носіїв інформації) використанні для виробництва зброї чи спеціального устаткування. Частиною цієї проблеми можна вважати і вербовку спецслужбами представників іноземної держави з метою одержання критичної інформації, як вербально, так і шляхом передачі її вище зазначеними способами [1].

Такі способи передачі критичної інформації визначені деякими характерними факторами. Насамперед, наявністю у певній державі відповідної наукової школи, представники якої здатні генерувати розвиток технологічних ідей. І по-друге, але не менш важливо, наявністю проблем у взаєминах наукового світу із державою, що виражається переважно відсутністю у державі умов для розвитку наукових шкіл і самореалізації самих вчених. Або помітного дисбалансу в оплаті праці вчених, які працюють на оборонну сферу. У ряді випадків, характерних для пострадянського простору, зовсім неадекватно низький рівень фінансування науки і, як наслідок, злидарське існування її представників. Є ще один фактор, який неможливо залишити без уваги: несвоєчасне розсекречення наукових праць з метою комерціалізації технологій. Приміром, внаслідок відсутності в пострадянському світі прозорості і продуманої системи розсекречення техно-

логій, вони виявляються непотрібними (при цьому застарілими) для комерційної діяльності держави, одночасно стимулюючи їхніх винахідників і носіїв самостійно шукати можливості для застосування власних знань.

У результаті, створюється прецедент, коли інтереси виживання, а в окремих випадках, і самореалізації, превалюють над інтересами держави, і носії знань самі починають шукати ринок збуту чи способи застосування своїх знань. Приймаючи до уваги той факт, що переміщення представників наукового світу є вільним, загроза вербальної передачі критичної інформації набуває усе більш важливого значення.

Із зазначеного вище, неважко визначити, з одного боку, потенційних розповсюджувачів інформації, а з іншого, реципієнтів критичних знань. До першого можна віднести і держави пострадянського табору, де рівень фінансування науки традиційно залишається низьким (менш 1% ВВП), а фактично покинуті державою наукові школи, самостійно формують стратегії виживання.

Але й не тільки. Фактично будь-яка гранична держава априорі повинна бути під контролем міжнародного співтовариства, оскільки навіть при жорсткій системі експортного контролю чиновники можуть не втриматися від спокуси порушень. Наприклад, Міністерство юстиції ПАР у 2002 р. розслідувало факт незаконної передачі ракетної технології Чилі Агентством з виробництва озброєння «Армскор» [2].

Що стосується потенційних реципієнтів, то крім терористичних угруповань, зайнятих проблемами зброї або технологій її виробництва, цілий ряд держав цікавиться придбанням критичних знань, реалізуючи його всіма можливими способами і засобами. Це, насамперед, Китай, Індія, Пакистан, Іран, Північна Корея, Сирія, Лівія та ін.

УКРАЇНСЬКІ ТА ПОСТРАДЯНСЬКІ ЗАСІКИ

Протягом багатьох років не припиняється вплив за кордон світлих голів із країн колишнього соціалістичного табору. Це якнайкраще характеризує стан економіки і суспільства в цілому. Як вважають аналітики, в результаті значного зменшення молодих, високопродуктивних сил відбувається виснаження інтелектуальних і трудових ресурсів країни, що не може не мати серйозних наслідків. А що стосується України, то вона поступово перетворюється на донора, нездатного відтворювати ці ресурси для власного енергійного розвитку; національний генофонд зазнає серйозних втрат. Вчасно порушувати питання про погрозу національній безпеці [3].

Але це один бік медалі. Дійсно, для пострадянського простору питання «впливу мізків» і поширення нематеріалізованих технологій протягом багатьох років залишаються актуальними. Часто це явище межує з кримінальною активністю і контрабандою. Особливий інтерес у багатьох іноземних державах традиційно викликають ядерна фізика і космічні технології. Але не тільки. Україна є граничною державою і володіє запасом високозбагаченого урану, що знаходиться в Харківському фізико-технологічному інституті. У країні також збережено два підприємства з видобутку і переробки урану, завод з виробництва важкої води, технології створення електронних компонентів і навіть спеціальна вимірювальна техніка для визначення ізотопного складу ядерних матеріалів. Крім того, вітчизняні учені вважають, що при необхідності в країні у стислі строки можуть бути промислово реалізовані такі ядерні технології, як одержання тритію, технологічні лінії з поділу ізотопів плутонію, реактор-виробник збройного плутонію, радіохімічний завод із збагачення плу-

тонію і металургійний завод з виробництва збройного плутонію. Варто додати, що Україна являється одним із найбагатших регіонів світу з запасами урану. А ще кілька років тому академік НАНУ Віктор Бар'яхтар відзначав: «Якщо порівнювати Україну з Індією і Пакистаном, то при небажаному збігу обставин Україна могла б значно швидше стати ядерною державою з ядерною зброєю і відповідними ракетами, ніж Індія та Пакистан» [4]. Усе це є яскравим свідченням того, що й через півтора десятиліття після розпаду Радянського Союзу питання поширення ракетних і ядерних технологій залишаються актуальними.

Спробуємо дослідити проблему пострадянського простору на ілюстраціях. Безумовно, найбільш резонансні справи відбулися в Росії.

Так, у грудні 1998 р. ФСБ рапортувала: припинені дії службовців одного з ядерних підприємств Челябінської області, які намагалися вивезти 18,5 кг радіоактивних матеріалів [5].

Іноді актуальними стають не тільки втрати власних «світлих голів», внаслідок їх виїзду за кордон для проведення лекцій або участі в семінарах, але й витік знань внаслідок запрошення на навчання до вітчизняних вузів іноземних студентів. Так, у липні 1998 р. російський уряд заборонив продовження навчання іранських студентів у Балтійському технічному університеті в Санкт-Петербурзі з міркувань безпеки [6].

У 2003 р. у РФ відбулася «показова» справа, у ході якої красноярський вчений Валентин Данилов був звинувачений у шпигунстві на користь Китаю [7]. З усебічного вивчення явища цікавим є те, що сам В.Данилов подав до суду на ректора Красноярського технічного університету, який, за його словами, вчасно не розсекретив його досліджень. ФСБ обвинувачувало Данилова у державній зраді, яка, нібито, полягала в передачі Китаю даних, необхідних для виробництва зброї. Спец-

служби посилалися на те, що Данилов зробив дослідження для однієї з китайських компаній на основі договору, укладеного в 1999 р. Це дослідження стосувалося роботи супутників землі. У ФСБ вважають, що продаж інформації про подібні технології міг допомогти Китаю у розробці космічної зброї. Цікаво те, що сам Данилов стверджував, що інформація, якою він оперував у своїй роботі для китайської фірми, стала загальнодоступною ще на початку 1990-х рр. Видання відзначає, що протягом останніх років у Росії вже кілька разів проходили судові процеси, під час яких вчені, які працювали із західними компаніями й організаціями, звинувачувалися у шпигунстві. Це свідчить про наявність проблеми взаємин між державою і науковим світом, вирішенням якої повинні займатися, звичайно ж, не спецслужби.

Щодо України, протягом перших років незалежності тільки з Києва для роботи в іноземних наукових центрах виїхало понад 500 учених [8].

Директор департаменту радіофізичних досліджень Науково-дослідного інституту інформаційно-хвильових технологій професор Фелікс Ківва впевнений, що більше 80% українських технологій уже «витагнуто» з України через різні фонди, які мають іноземні корені [9]. Він відзначає, що тільки в Харківському інституті радіофізики й електроніки число докторів наук за останнє десятиліття зменшилося на 60%, кандидатів наук – наполовину. «Левина частина тих, хто залишив інститут, подалася за кордон, причому, переважно на кабальних умовах. Найбільш перспективні осілі в США, менш впевнені залишилися в Європі, нарешті, найбільш слабкі з погляду наукового потенціалу виїхали до Латинської Америки чи Туреччини». За оцінками вченого, по науці нанесено значний удар. Передові технології спливали, насамперед, разом з людьми, втрачались перспективні знання. Крім того,

нерідко люди забирали з собою і документацію, котру розробляли. Якщо взяти до уваги, що інститут спеціалізувався на таких напрямках, як системи керування для високоточної зброї, системи дистанційного зондування, різні прилади радіолокації, то це питання може мати зовсім інший контекст.

Утім, у ранні часи самостійної України відбувалися зовсім банальні явища. Так, у квітні 1994 р. бориспільські митники вилучили у групи вчених, які виїздили з України, ряд наукових праць з дослідження фізики електронних та іонних пучків, чи просто кажучи – лазерної зброї. Матеріали «витекли» з Харківського інституту ядерної фізики – провідної «поштової скриньки» у цій науковій області. Це були абсолютно секретні матеріали, дозвіл на вивіз яких не надавався. А вже у вересні того ж 1994 р. увагу бориспільських митників привернуло інше наукове світило – заввідділом того ж закладу. Учений направлявся до іншої країни на запрошення колег, які раніше відвідали Харків. Міжнародна конференція, на яку зібрався «секретний фізик», мабуть, мала на меті зібрати всіх світил цієї галузі знань. Митники вилучили з багажу харківського фізика стопку «закритих» матеріалів – результатів робіт не тільки харківських вчених, але й їхніх колег із Новосибірська [10].

Схожі дані містять і звіти Служби безпеки України за 2002 р., коли українська спецслужба розкрила 36 фактів протиправної діяльності у сфері військово-технічного співробітництва [11]. Серед них питання поширення критичних знань займає особливе місце. Так, за спробу незаконного вивозу з України технологій військового призначення був засуджений заступник директора Житомирського НДІ радіосистем. Також затримано і депортовано з України іноземця, який намагався через територію нашої держави провезти контрабандою до Ірану деякі елементи системи керування ракетами.

Крім того, згідно даним СБУ, у Луганській області була припинена спроба передачі за кордон посадовими особами одного з науково-дослідних інститутів науково-технічної документації, що містить конфіденційну інформацію, яка є власністю держави. У Хмельницькій і Запорізькій областях запобігли витоку за кордон важливих відомостей, які є державною таємницею [12]. Як вважають експерти, часом діяльність українських вчених заощаджує силовим відомствам інших держав десятки тисяч доларів. Як це, приміром, було з науковцем Інституту біології південних морів Сергієм Піонтковським, який виконав ряд наукових досліджень у рамках наданого йому гранта [13].

23 вересня 2004 р. влада США наклала штрафні санкції на ряд іноземних компаній, у тому числі на «Запорізьку регіональну зовнішньоекономічну асоціацію», за продаж військових технологій та озброєнь до Ірану. Усього в цьому списку 14 фірм. За словами представника держдепартаменту США Р.Баучера, «існує достовірна інформація, що дані компанії, починаючи з 1999 р., передали Ірану об'єкти або технології, котрі можуть використовуватися для створення зброї масового знищення чи для виготовлення балістичних ракет». Українська сторона відреагувала заявою МЗС. «Компетентні державні органи України перевірять законність операцій «Запорізької регіональної зовнішньоекономічної асоціації» у зв'язку з введенням США економічних санкцій за нібито здійснену передачу чутливих технологій Ірану», – заявив глава прес-служби МЗС України Маркіян Лубківський. А посольство України в США вже звернулося до Державного департаменту Сполучених Штатів з проханням надати пояснення причинам згаданого рішення американського уряду [14].

Україна і до цього випадку стикалася з американським тиском по

іранському вектору. У 1998 р. Київ, після важких переговорів із Вашингтоном, таки вирішив відмовитися від проекту з виготовлення турбін для атомного реактора в Бушері. Американська сторона наполягала, що всі зусилля з розвитку своєї атомної енергетики Тегеран зрештою направить у військове русло і таки зробить атомною бомбу – з напрацьованого в мирному реакторі плутонію. Сума перспективних збитків Харківського «Турбоатома» через розрив контракту з Іраном оцінювалася в \$250 млн. Фактично із-за відмови від Бушеру Україна одержала членство в

Уже у 90-х роках минулого століття у засобах масової інформації стали з'являтися досить аргументовані матеріали про те, що в Інтернеті можна знайти дані про створення ядерної бомби. На такі «страшилки» світова спільнота не звертало уваги доти, поки не з'явилася нова загроза світового масштабу – тероризм

Режимі контролю над ракетними технологіями (РКРТ) й отримала можливість мати бойові ракети «Скад» малого радіуса дії. Крім того, членство в РКРТ відкрило Україні двері для участі у великому міжнародному проекті «Морський старт». Щоправда, відмова від «турбінного» контракту ледь не коштувало Києву іншого високотехнологічного проекту – будівництва в Ісфахані авіазаводу для виробництва Ан-140. По іранському радіо у зв'язку з цим навіть зазвучали заяви, що Україна – ненадійний партнер. Але, незважаючи на офіційну відмову українського уряду від участі в Бушерському контракті, проблема переміщення фахівців не була вирішена.

Так, керівник ядерних програм Центра досліджень армії, конверсії та роззброєння Олексій Бреус згадує не тільки вплив з України вчених (на початок 2000 р. – близько 1000 вчених, з яких біля 300 докторів наук), але й виїзд приблизно 200 українських ядерників на роботи до Ірану [15].

Утім, справа не в напруженому балансуванні між бажанням зберегти стратегічний рівень партнерства із США та бажанні підприємств заробити на зовнішньоекономічних контрактах. Незалежно від того, чи була здійснена угода запорізького підприємства з іранськими партнерами, найбільш важливим залишається факт, що проблема витоку критичних знань залишається актуальною.

РЕЦЕПТИ ВІД НОСІЇВ ІНФОРМАЦІЇ І РЕЦІПІЄНТІВ

Якщо об'єктивно, то явищу під назвою «вплив мізків», на відміну від налагодження контролю над експортом критичних товарів та устаткування, протистояти дуже складно. А в ряді випадків, і неможливо.

Зовсім очевидно, що сьогодні є сенс досліджувати національний і міжнародний рівні цієї проблеми.

При розгляді можливостей поліпшення ситуації на національному рівні найбільшої уваги, мабуть, заслуговують рекомендації від самих носіїв інформації.

Приміром, президент Компанії «Інвестиції та технології» Олександр Немчин вважає, що однією з вагомих проблем усієї технологічної сфери є той факт, що інтелектуальна власність в Україні не оформлена у виді патентів і «ноу-хау», не персоніфікована, не оцінена, не поставлена на баланс підприємства, не впливає на собівартість продукції [16].

Така ситуація призводить до відсутності особистого залучення вчених до

торгівлі технологіями й організованою передачею (комерціалізацію) знань у критичних областях. І відповідно, стимулює їхні самостійні пошуки.

Фахівці в області передачі та впровадження технологій вважають, що якщо правильно враховувати витрати на інтелектуальну власність у собівартості продукції, то підприємство має законну можливість (і повинне її використовувати) виплачувати визначені суми у виді «роялті» колективам конструкторського бюро, винахідникам та окремим вченим. Цікаво, але законодавці України та Росії передбачили, що ці виплати можуть досягати 50 % від собівартості продукції. Світова практика показує (США, Великобританія, Німеччина, Японія), що при випуску наукомісткої продукції вага «роялті» складає в середньому 5-15 % від собівартості продукції, а в деяких випадках при випуску новітньої техніки – 25-30 %. Це є наймогутнішим стимулом для впровадження новітніх способів виробництва з використанням винаходів, які дозволяють отримувати нові якості продукції. І в тому числі технічні характеристики виробів, що впливають на їхню кінцеву ціну, а, отже, і на прибуток підприємства.

Причому значну роль при виплатах «роялті» відіграють секрети виробництва, тобто «ноу-хау», а не самі винаходи, захищені документами у виді патентів. А ці секрети виробництва створюються в основному конструкторськими бюро, інженерно-технічними працівниками підприємств і реальне використання інтелектуальної власності дозволяє зберегти висококваліфіковані кадри, запобігти впливу мізків.

Академік Жорес Алфьоров – віцепрезидент Російської академії наук, директор Фізико-технічного інституту ім. Іоффе, нобелівський лауреат – вважає, що сьогоднішня ситуація в науці та економіці майже катастрофічна. На його думку, багато вчених їдуть з країни тому, що за кордоном більше можливостей для заняття сучасною наукою. «А рецепт

проти «відпливу мізків», з мого погляду, тільки один – економіка, основана на наукомістких технологіях. Я не втомлююся це повторювати, у тому числі й нашому політичному керівництву» [17]. Досвід розвинених країн показує, що частка державних асигнувань на науку не може бути нижче 2% від ВВП.

До регулювання на національному рівні можна віднести й адаптацію законодавчої бази до умов ринку. Верховна Рада України вже розглянула в першому читанні законопроект про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій. Він повинен дозволити комерціалізувати результати наукових і науково-прикладних досліджень, об'єкти права інтелектуальної власності, технологічне обладнання, а також порядок і послідовність виконання операцій технологічного процесу виробництва продукції [18].

Потрібно проаналізувати американський і міжнародний досвід. На транснаціональному рівні також зроблені певні кроки. Наприклад, США реалізують програми допомоги країнам СНД [19]. Програми спрямовані на створення у пострадянських державах комплексних систем експортного контролю, а також підготовки фахівців цієї галузі.

Не без участі Сполучених Штатів в Україні почали створюватися Програми внутріфінансового експортного контролю (ПВФЕК), які є локальними системами контролю над передачами технологій, продукції і послуг військового та подвійного призначення. У березні 1997 р. за рекомендацією фахівців США спецекаспорти України заснували неурядовий Науково-технічний центр експорту-імпорту спеціальних технологій, озброєння і матеріалів, який разом з Госекспортконтролем і державними суб'єктами експортного контролю США розпочав серію підготовчих заходів щодо розвитку контролюючих органів в середині підприємств, як першої лінії держконтролю. Уже до середини 2000 р. ПВФЕК були впроваджені на

трьох оборонних підприємствах України [20]. До цього можна додати, що деякі могутні оборонні підприємства ще до початку впровадження ПВФЕК створили власні підрозділи експортного контролю. Це, зокрема, Державний авіазавод «Авіант», ЗАТ «Граніт», ПО «Південний машинобудівний завод» та ін. [21]. Варто зазначити, згідно даним директора Науково-технічного центру Олександра Сівера, з 1997 р. центр разом з Госекспортконтролем впровадив внутріфінансовий експортний контроль вже на 15 підприємствах України, серед яких Харківський «ФЕД», Запорізький електромашинобудівний завод «Іскра», Львівське підприємство «Лорта» [22].

Експерти вважають розвиток локальних систем експортного контролю досить важливими заходами в державі, з огляду на те, що відбувалися самостійні переговори деяких підприємств із представниками країн, стосовно яких діють санкції.

ВИСНОВКИ:

1. Система взаємодії з носіями нематеріалізованих технологій, зокрема, із вченими і співробітниками деяких чутливих галузей (наприклад, ядерної, біологічної, хімічної, та ін.), представники яких внаслідок недофінансування можуть сприяти витоку чутливої інформації з України, у тому числі, і в заборонені країни, вимагає подальшого вдосконалення. На національному рівні необхідно доопрацювання законодавчої бази, що дозволить вченим отримати права на інтелектуальну власність і легально комерціалізувати власні розробки.
2. Для розвитку можливостей впливу на носії інформації необхідні більш активні скоординовані зусилля на міжнаціональному рівні. Зокрема, використання досвіду НАТО і міжнародного Науково-технічного центру з переорієнтування вчених на досліджен-

ня у цивільному секторі свідчить про ефективність такого підходу у формуванні відносин держави (урядів ряду держав) з науковим світом.

3. Необхідне більше залучення міжнародних організацій і міжнародних режимів у взаємодію з носіями нематеріалізованих технологій. У зв'язку з цим логічним було б проведення міжнародних технологічних конкурсів і тендерів під егідою міжнародних організацій, спрямованих на конверсію науки. А в тих напрямках, де переорієнтація вчених є недоцільною, значно спростити контроль над критичними знаннями можна було б за допомогою залучення ряду фахівців і розробників до спільних проектів оборонного призначення. Особливо, до таких, котрі вписуються в розвиток регіональної архітектури безпеки, наприклад, створення регіональної системи ПРО на європейському ТВД і т.п.
4. Також актуальною є поява нових ініціатив для спільного навчання і підвищення кваліфікації співробітників митниці, прикордонного контролю і спеціальних служб, котрі стежать за переміщенням носіїв чутливої інформації. У зв'язку з цим доцільним було б створення спільних баз даних і систем обміну інформацією про такі явища. ■

Валентин БАДРАК,
Центр досліджень армії,
конверсії та роззброєння

ПОСИЛАННЯ:

1. Оскільки ця проблема являється областю діяльності правоохоронних органів та контррозвідки, а не експортного контролю, то їй буде приділена увага лише в частині створення механізму передачі тих або інших знань та технологій (Авт.).
2. Електронний банк ІНФО-ТАСС, база «ВЕГА», 14.05.2002.
3. Віктор Бідненко. Витік мізків – розкрадання інтелектуальної власності. Дзеркало тижня. 15 вересня 2001 р.
4. Дзеркало тижня, 28 листопада 2003 р.
5. ИТАР-ТАСС, 18 грудня 1998 р.
6. ИТАР-ТАСС, 13 липня 1999 р.
7. Агентство РосБизнесКонсалтинг, 26 мая 2003 г.
8. Олег Ельцов, «Украина криминальная», 03.01.2005.
9. Інтерв'ю журналу «Акцент. Национальная безопасность Украины», № 3-4, 2005.
10. Олег Ельцов, «Украина криминальная», 03.01.2005.
11. Повідомлення прес-центру СБУ, 25 березня 2003 р.
12. Агентство Defense Express, 13.09.2004.
13. Київські відомості, 22.11.1999.
14. Агентство Defense Express, 1.10.2004.
15. О.Бреус. Компенсація Чорнобиля? – Міжнародна безпека, № 2, 2000 р. с.13-14.
16. Виступ О.Ф.Нємчина на III науково-практичній конференції оборонних галузей промисловості України та Росії. 21 вересня 2004 р.
17. День, 24 вересня 2003 р.
18. Агентство Defense Express, 18 лютого 2004 р.
19. Scott Parrish, Tamara Robinson. Efforts to Strengthen Export Control and Combat Illicit and Brain Drain. P.118.
20. В.Соколик, В.Туз. Перша лінія. – Міжнародна безпека, № 2, 2000 р., с. 42.
21. С.Кузнецов, В.Петренко. Від кожного – за можливостями. – Міжнародна безпека, № 1, 2000 р., с.48.
22. Агентство Defense Express, 25.03.2003.

Ракетоносці

Чи здатний Київ контролювати експорт високих технологій?

Україна знову повинна довести, що вона має надійну систему експортного контролю, здатну керувати експортом як зброї, так і високих технологій – у тому числі військового та подвійного призначення. Необхідність таких доказів виникла після того, як Генпрокурор України Святослав Піскун в інтерв'ю «Файненшл таймс» визнав, що його країна в 2001 р. продала 12 крилатих ракет Х-55 (AS-15) Ірану та ще шість – Китаю. Піскун підкреслив, що жодна з експортованих ракет не містила в собі боєголовок, для транспортування яких такі ракети й призначено. Щоправда, незабаром прес-служба Генпрокуратури заявила, що слова Генпрокурора були витлумачені неправильно. «Це контрабанда», – підкреслив представник прес-служби і наголосив, що справи про контрабанду ракет передані до апеляційного суду Київської області.

Зодного боку це важливий нюанс. Адже якщо у продаж крилатих ракет Ірану та Китаю були залучені офіційні державні структури, то тоді Україна грубо порушила режим контролю над ракетними технологіями. Якщо ж це контрабанда, що була розкрита українськими спецслужбами, то справа виглядає начебто й не так скандально. Але в реальності в цьому ракетному пасьянсі занадто багато білих плям. І важко позбутися відчуття, що така операція могла бути проведена силами невеликої групи збройних контрабандистів.

ВИХІДНІ ДАНІ

У січні 2005 р. народний депутат Григорій Омельченко обнародував на сесії Верховної Ради України депутатський запит до Генпрокурора С. Піскуна і голови СБУ І.Смешко про надання парламенту повної інформації щодо обставин незаконного продажу за кордон військового майна та крилатих ракет у 1999-2001 рр. посадовими особами Державної компанії «Укрспецекспорт» і Служби безпеки України. У відповідь СБУ повідомила, що у

2004 р. «виявлена та припинена діяльність міжнародної злочинної групи торговців зброєю, яка намагалася незаконно вивезти за межі України 20 крилатих ракет повітряного базування (КРПБ) типів Х-55, Х-55М радянського виробництва, здатних нести ядерний заряд, а також інші товари військового призначення». При цьому 17 лютого 2004 р. Служба безпеки України порушила кримінальну справу по фактах контрабанди крилатих ракет Х-55 та іншого озброєння за межі України.

Ракети Х-55 (AS-15 «Кент» – за класифікацією НАТО) – дозвукова крилата ракета, при польоті огинає рельєф місцевості на малій висоті. Вона призначена для знищення стратегічних об'єктів із заздалегідь відомими координатами на видаленні до 2500 км. Для надточного влучення в ціль потребує завчасно закладеної оцифрованої карти: бортовий радар сканує рельєф місцевості, а бортовий комп'ютер спрямовує політ.

Носіями цих ракет, прийнятих до озброєння 31 грудня 1983 р., є літаки стратегічної авіації Ту-95МС і Ту-160. Ту-95МС може транспортувати до шести

ракет Х-55, Ту-160 – до 12 ракет Х-55 або Х-55СМ. Після розпаду СРСР частина ракет та їхніх носіїв залишилася за межами Росії. Наприкінці 1999 р. 575 ракет Х-55 і модифікованих Х-55СМ було перевезено з України до Росії для погашення боргу з постачання газу. Однак частина з цих ракет замість Росії потрапили до Китаю та Ірану.

Передсудовим слідством встановлено, констатується у документі народного депутата, що у міжнародній злочинній групі, котра здійснила зазначені незаконні операції з контрабанди за межі України крилатих ракет повітряного базування, діяли громадяни Росії О.Орлов, Є.Шиленко, Г.Шкінев, громадянин Австралії Хайдер Сарфраз, громадянин України В.Євдокимов. За обнародованою версією, на початку 2000 р. громадянин Росії, підприємець Олег Орлов (котрого у 2001-му Рада безпеки ООН обвинувачувала у незаконних постачаннях зброї до Анголи) і його представник в Україні Є.Шиленко надали через Державну компанію «Укрспецекспорт» її дочірньому підприємству – спеціалізованій зовнішньоторговельній фірмі (СЗТФ) «Прогрес» – підроблений контракт від імені ФГУП «Росвооружение» (попередник нинішнього «Рособоронекспорта») і сертифікат кінцевого користувача від Міністерства оборони РФ на постачання до цієї країни 20 крилатих ракет.

Григорій Омельченко стверджує, що тодішньому генеральному директору ГК «Укрспецекспорт» В.Малеву було відомо, що крилаті ракети вивозилися не до Росії, а до інших країн і що для цього використовувалися фіктивні документи. Обвинувачення, зокрема, твердить, що О.Орлов і Є.Шиленко за допомогою громадянина України В.Євдокимова вивезли до Китаю на авіаційному транспорті за підробленими документами шість крилатих ракет Х-55СМ. А за ці ракети американська фірма «Technocality INC» у Центральному європейському міжнародному банку (Угорщина) пере-

вела на рахунок СЗТФ «Прогрес» \$600 тис. До Ірану, у свою чергу, було відправлено наземне технічне обладнання для підготовки ракет перед польотом та відряджені фахівці для навчання іранського персоналу.

У липні 2004 р. О.Орлов був заарештований у Чехії, де, як повідомляють, вижив після замаху на його життя у в'язниці. Продовжується пошук його підлеглого Є.Шиленко. Близький до президента Л.Кучми глава «Укрспецекспорта» Валерій Малев у 2002 р. загинув у загадковій автокатастрофі. У січні 2004 р., катаючись на квадранциклі, розбився і генеральний директор S.H. Heritage Holding Limited Хайдер Сарфраз; він був посередником у контактах з іранською стороною. За клопотанням СБУ, діяльність російського громадянина Г.Шкінева, котрий проживає на Кіпрі, розслідується правоохоронними органами цієї країни. У квітні 2004 року був заарештований поки єдиний обвинувачуваний у справі контрабанди крилатих ракет до Ірану Володимир Євдокимов.

Генпрокуратура також продовжує розслідування двох справ проти посадових осіб компанії з експорту озброєння «Укрспецекспорт». Раніше її представники повідомили, що слідчі дії щодо колишніх керівників цієї компанії завершено. А державна служба експортного контролю України у свою чергу повідомила, що не давала дозволу на експорт крилатих ракет до Ірану і Китаю.

«ЗАХИСНІ» ДЕТАЛІ

Крім заяв народного депутата Григорія Омельченка, є також ряд цікавих уточнюючих деталей, які повідомив адвокат Богдан Ференц. Він захищає у суді єдиного обвинувачуваного у справі про незаконний продаж зброї генерального директора компанії «Укравізаказ» Володимира Євдокимова. Адвокати, посиляючись на слова свого підзахисного, стверджують, що Володимир Євдокимов був добре знайомий із тодішнім керівником «Укрспецекспорта» В.Малевим, кот-

рий, знаючи, що у Євдокимова є можливість залучити партнерів до фінансування контракту, звертається до нього з проханням допомогти здійснити попередню оплату спецвиробів та їхнє транспортування. Тобто захист наполягає, що Євдокимов виступив тільки фінансовим гарантом угоди, не знаючи, куди саме має бути доставлений спецтовар. При цьому, використовувався фінансовий ресурс фірми Technocality INC, яка, за твердженням фахівців, була фінансовим партнером при реалізації державних контрактів України з Лівією, Анголою, Мексикою та іншими країнами.

Адвокат підтвердив, що під час судового слідства було встановлено – в угоді на постачання до Росії у межах зазначеного контракту шести крилатих ракет Х-55 є печатка «Росвооружения» і підпис без вказівки прізвища та посади особи. Є також додаток до договору на постачання комплексу наземного оснащення КНО-120. «Ми проаналізували договори, – розповів Богдан Ференц. – У додатковій угоді на постачання КНО-120 уже зазначена інша сторона – «Рособоронэкспорт», але поставлена печатка «Росвооружения».

«Дійсно, є договір між «Росвооружением» і «Прогресом». Якість і форму цього договору видно неозброєним оком, – зауважує Богдан Ференц, – і все рівно він підписується». Відповідно контракту, виконання українською стороною умов договору закінчувалося передачею спецтоварів покупцю в аеропорту Гостомеля. Адвокат говорить, що ...»Служба експортного контролю видає ліцензію «Прогресу» на постачання цих виробів. За інформацією «Прогресу», наданої Департаментом авіаційного транспорту Мінтрансу України, перевезенням займалася російська сторона, яка найняла казахську авіакомпанію GST AERO. Ми точно встановили, що літак приземлився в Ірані за наказом казахської авіакомпанії. Її дочірнє підприємство розміщене в Об'єднаних Арабських Еміратах. Хоча встановлено, що власником літака є фірма «Атлас», розташована на території Ірану».

При цьому захист наполягає на тому, що про постачання крилатих ракет взагалі не може бути й мови. А доставлені Україною до Ірану і Китаю у 1999-2001 рр. крилаті ракети Х-55 взагалі «зброєю не являються». «Ми констатуємо, що до Ірану і Китаю зброя не постачалася, – заявив Богдан Ференц. – Ми називаємо це «виробами». На підставі наявних у матеріалах справи і перевірених у суді доказів можна говорити про типове шахрайство стосовно намірів Ірану і Китаю, які намагаються одержати зброю. Тобто домовлялися про крилаті ракети, а вивезли мотлох.

«По-перше, це були вироби 1987 р. випуску. Їхній експлуатаційний строк – вісім років. Відповідно до технологічних і технічних інструкцій, подовжити їхній ресурс можна тільки за допомогою конструкторів заводу, тобто технічної інспекції. Це не робилося. Також з України до Росії була вивезена технічна й технологічна документація на ці ракети. Усі бойові головки, будемо вважати – це основна складова зброї, також були відправлені до Росії. Крім того, у суді допитали колишнього командуючого ВПС України Віктора Стрельнікова, котрий оглядав в Ірані ці ракети і стверджував: на ракетах було написано – навчальні. Вони були розкомплектовані».

ПРО «БІЛІ ПЛЯМИ» РАКЕТНОЇ ІСТОРІЇ

Значна кількість висловлених фактів й аргументів, однак, залишає широкий простір для сумнівів і додаткових питань. Найбільше непогоджень виникає, коли доходить до іранського сліду в цій справі. Адже, якщо вірити адвокатам, до того ж Євдокимова, як фінансового посередника, не було претензій після того, як він за аналогічною фінансовою схемою забезпечував постачання першої партії ракет у 2000 р., виявлених у Китаї. «У травні-червні 2001 р. проводиться дві поставки за такою ж схемою, за тим самим контрактом, і вже Євдокимову інкримінують,

що він займається контрабандою», – стверджують адвокати. Саме в цей період реалізувався той контракт із «Росвооружением», за яким на борт зафрахтованого росіянами літака казахської авіакомпанії були доставлені вироби. І замість Росії ці ракети з'явилися в Ірані. Тоді чому ракетна угода з Китаєм за цією схемою питань не викликала, а з Іраном стала приводом для внутрішніх сварок?

Не зрозуміло і те, чому Україна не наполягає на розслідуванні цієї справи із залученням російської сторони. Як сталося, що «Росвооружение» не забезпечило контроль над польотом літака з українського Гостомеля до Росії? Чи вони про нього просто не знали? А контракт із «Росвооружением», як і сертифікат кінцевого користувача від Міноборони РФ, був незаконним? Але тоді як з цим пов'язати те, що з української сторони «липовий» контракт – якщо він і справді такий – був схвалений представниками української системи дозволу? Адже хтось візував той контракт «Прогресу»?

Згідно даних українського слідства, державна компанія «Росвооружение» неналежним чином проводила фінансові розрахунки за контрактом з Україною на постачання Х-55. Чомусь російська сторона робила розрахунки не з офіційних рахунків «Росвооружения», а через офшорні компанії, що є грубим порушенням. Більш того, росіяни не зацікавилися долею зниклих ракет. Вони не послали жодного офіційного запиту. За формальною логікою, зниклі ракети українськими не були. Оскільки відразу після зльоту літака, згідно накладним, ракети ставали власністю російської сторони.

А чи важливо те, що до Ірану потрапили не бойові ракети Х-55, а навчальні? З погляду інтересів обвинувачуваного Володимира Євдокимова – вкрай важливо. А зацікавленим цим процесом спостерігачам – наприклад, Сполученим Штатам, важливе інше: при всій декларованій відточеності української системи експортного контролю можливість передачі високих технологій і су-

часного озброєння цілком реальна. Це як з радіолокаційними станціями «Кольчуга», які начебто були продані Іраку, але там їх не знайшли. Але для серйозного з'ясування стосунків між Україною і США у сфері експортного контролю вже було досить готовності вищого керівництва України – у його старому складі – продати ці озброєння Іраку.

Чого ж чекати тепер? Так, США і Японія стурбовані витоком технологій з арсеналу колишнього СРСР. Посольство США в Києві заявило, що «пильно спостерігає» за розслідуванням і вимагає, щоб його результати були доведені до громадськості. Найбільші побоювання Японії пов'язані з тим, що в Токіо вважають можливою передачу ракет Китаєм до Північної Кореї. Посол Японії в Україні Кішічіро Амае сподівається, що новий уряд України, який приступив до виконання своїх обов'язків у січні, пояснить цей інцидент. За словами посла, уряд Віктора Ющенка продемонстрував готовність розібратися в «злодіяннях, допущених колишньою владою». В інтересах офіційного Києва, звичайно, важливо розставити всі крапки над «і» у цій справі якомога швидше.

Однак, ракетна справа знову нагадує про те, що весь контроль над експортом зброї та військових технологій в Україні базується на використанні можливостей виконавчої влади. В Україні не використовуються такі діючі форми реалізації принципів відкритості експорту озброєння, як публікація щорічних звітів уряду про діяльність у цій сфері; парламентські дебати з питань експорту зброї; аналіз і публікація узагальнених даних про регіональні та світові ринки озброєння. Хоча така практика широко розповсюджена в країнах Європейського Союзу і США. Рано чи пізно, але новій українській владі буде потрібно змінити правила гри в цій сфері на більш прозорі та зрозумілі. Інакше є ризик знову наступити на звичні граблі обвинувачень. ■

Сергій ЗГУРЕЦЬ,

керівник наукових програм Центра досліджень армії, конверсії та роззброєння

представників державних структур якомога рідше спілкуватися з журналістами на подібні теми – є золота середина, корисна всім учасникам цього процесу.

В остаточному підсумку, висвітлення збройного бізнесу в ЗМІ, аналіз цієї проблеми незалежними недержавними організаціями являється одним із проявів демократичного контролю над діяльністю влади. Тому, що влада обирається й в ідеалі повинна звітувати у

????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????
????????????????????????????????

всіх своїх складових: від політики в області охорони здоров'я до діяльності, пов'язаної з експортом зброї.

ПРО КОЛЬОРИ ТА ФАРБИ ТРАНСФЕРТІВ

Але наскільки ЗМІ, висвітлюючи цю делікатну тему, можуть ефективно виявляти слабкі місця цього бізнесу, і полювати за, скажімо, винятком із правил? Зараз ми говоримо про нелегальні трансферти, продаж, передачу матеріалів, оборонної продукції, зразків техніки, технологій. Проте нелегальність, як відомо, має кілька рівнів. І тому, перш ніж говорити про досвід національних мас-медіа на цьому полі діяльності, варто розібратися у термінах. І визначитися щодо кольорів і фарб трансфертів.

Серед експортів сформувалася неофіційна класифікація передач, при

цьому найчастіше вживаються терміни чорний і сірий збройний експорт.

Чорний експорт. Здійснюється переважно фізичними особами або групою фізичних осіб, які іноді створюють для цього спеціальну фірму. У принципі організаторами чорного експорту можуть бути господарські суб'єкти і військової частини. Суттєвою відмінністю чорних поставок є їхня мотивація. Вони реалізуються винятково для збагачення окремих осіб, будь-яка суспільна мотивація відсутня. Фактично поняття чорного експорту тотожно поняттю контрабанда. При здійсненні чорних поставок порушується, насамперед, національне законодавство країни-експортера; її міжнародні зобов'язання можуть при цьому не порушуватися.

Сірий експорт. До організації поставок залучається державний апарат країни-експортера або окремі державні інститути. Вони можуть брати безпосередню участь в угоді або бути проінформованою щодо неї і не зупинити її. Мотивація дій може бути різною – потреба поповнити стан державного бюджету чи окремої військово-промислової корпорації. Або ж з метою військової підтримки того чи іншого режиму будь-якої країни. Сірі поставки відбуваються при порушенні взятих на себе країною-експортером міжнародних зобов'язань чи норм міжнародного права. Окремими випадками сірих поставок можуть бути передачі озброєння у країни, до яких реалізується ембарго Ради Безпеки ООН на продаж їм зброї. До числа таких держав донедавна відносилися Ірак, Лівія та Югославія. Або ж, наприклад, передачі озброєння і технологій, що попадають під обмежені режимів нерозповсюдження.

Не завжди між чорним і сірим експортом можна провести чіткі межі. До того ж є ряд поставок, що не попадають до цієї кольорової гами, тому що формально не суперечать існуючим законам, але фактично створюють для

країни-експортера серйозні політичні й/або економічні труднощі у відносинах із третіми країнами чи негативно впливають на її імідж у світі. Наприклад, одночасні поставки зброї до країн, які воюють між собою, поставки, що змінюють регіональний баланс сил, постачання до країн, розвиток військово-технічного співробітництва з якими може викликати санкції у відношенні до експортера з боку США та їхніх союзників.

Подібна кольорова класифікація легальних, нелегальних чи напівлегальних трансфертів на державному рівні, звичайно, не визнається. Однак потрібно застосувати саме такі кольорові класифікатори при розгляді експортної ситуації в Україні та ролі у цьому процесі національних і закордонних засобів масової інформації.

ВНУТРІШНІ РОЗБОРКИ

Посилення державного контролю над експортом озброєння, – а тут Україна пройшла кілька етапів, удосконалюючи процедуру прийняття рішень і змінюючи кількість гравців на цьому полі, – відбивалося і на висвітленні цих проблем у засобах масової інформації.

Відразу після створення незалежної України дуже часто з'являлася інформація про події, що у повній мірі можна класифікувати як чорно-сірий експорт. Тому, що були мотиви як поповнення бюджету окремої корпорації або структури, так й особистий інтерес учасників угод. Наприклад, у 1991 році був створений Комерційний центр Міністерства оборони, котрий зайнявся продажем надлишків техніки й зброї. Через два роки Центр закрили. Почалися розслідування на рівні прокуратури з приводу зловживань службовим становищем. Це протистояння військових і прокурати висвітлювалося у ЗМІ, але в кінці усі «відбулися легким переляком». Справу було закрито. Залишилися безуспішними спроби журналістських розслідувань.

Пізніше, у 1992 році при правовому хаосі того періоду незалежності ряд громадських структур, акціонерних товариств також домоглися права на експорт зброї. Про те, що цей процес був невідгідним для держави, але дуже корисним для його окремих учасників, стало відомо лише через шість років.

Коли держава посилила контроль над експортом зброї, створивши у 1993 році Експертно-технічний комітет,

??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??

що займався видачею ліцензій на продаж озброєння, ситуація частково покращилася. Але при цьому були і дуже критичні публікації у ЗМІ про особливості нових правил гри. Тоді стверджувалося, що існує зловживання службовим становищем з боку керівництва комітету та інших посадових осіб держави, причетних до контролю над збройним бізнесом. Як наслідок, поява деяких вигідних невизначеностей при експорті та імпорті військової техніки для миротворчих контингентів до Югославії. Водночас з'являються повідомлення про продаж Україною сербам зенітно-ракетних систем С-300 і постачання значної партії бронетехніки до Азербайджану. Необхідно детально зупинитися на цих прикладах, тому що первинними джерелами інформації цих угод були саме національні ЗМІ. Поява цих гострих і викривальних

різних вантажів. Наприклад, коли український транспортний літак Іл-76, зафрахтований англійською фірмою, доставив з Бухареста до Сьєрра-Леоне партію стрілецької зброї і боєприпасів, хоча в документах значився мирний вантаж.

Після цього офіційні особи України стверджували, що в державі розпочато додаткові заходи щодо перевірки сертифікатів остаточного користувача і контроль над перевізниками зброї. Тобто, щоб транзитний товар попадав до заявленого замовника, а національний військовий товар не реекспортувався, особливо коли мова йде про гарячі регіони. Хоча контроль над реекспортом, – питання особливе та однозначне.

Отже, можна стверджувати, що вітчизняні ЗМІ стають досить проінформованими, коли мова йде про виявлення і висвітлення нелегальних трансфертів. Але навіть і в цій пасивній ролі вони тиснули на державні структури, котрі стають ініціативними лише за умови зовнішнього подразника. «Несанкціоновані поставки до України практично виключені» – це досить розповсюджена фраза представників органів, контролюючих збройний експорт. До речі, у розмові вони також не визнають поділ експортних поставок на сірі, чорні чи якісь інші. Експерти переконані, що згадування про «сірий», «чорний» експорт виражає автоматичну недовіру до діючої системи експортного контролю.

??
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???

??
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???
 ???

Звичайно, можна всі угоди поділяти лише на законні і незаконні. Так простіше. Але є дуже помітні особливості географії українського експорту продукції військового призначення. Наприклад, українські танки продавалися Пакистану навіть тоді, коли там назрівав конфлікт з Індією, а потім виник військовий переворот, і деякі країни заморозили сплачені поставки. Україна продавала десантні кораблі Греції, беручи участь у грецькому і турецькому танкових тендерах одночасно, хоча стосунки між Туреччиною і Грецією теж невизначені. Поставки на африканський континент так чи інакше пов'язані із попитом на зброю в цьому непростому регіоні. Подібні речі, звичайно, легальні, але в них присутня деяка «зумовленість». Помітна мілітаризація потреб у держав, які купують українську продукцію військового призначення. Можливо, для Києва така стратегія збройного бізнесу обумовлена економічним станом України. Підняти громадські акції з приводу того, чи гуманно постачати танки до Туреччини, де порушуються права людини, дозволено ключовим гравцям міжнародної арени, до яких Україна себе традиційно не відносила.

У цілому ж ЗМІ України оцінюють експорт зброї з погляду національних інтересів як процес позитивний і необхідний. Водночас, держструктури не

поспішають ділитися з громадськістю своїми результатами на цьому поприщі. Офіційні результати експорту української зброї іноземним державам оголошувалися лише двічі за всю історію незалежності. Експерти відзначають, що ця сума коливається десь у межах \$ 500 – 600 млн. У цілому ЗМІ уникають поглиблення до цієї тематики, хоча є небагато тем, що вимагають особливої уваги з боку журналістів, тому що мова йде про речі, прямо пов'язаних з іміджем України на зовнішньому ринку зброї.

Наприклад, це стосується Вассенаарських угод. Київ донедавна часто повторював те, що він є одним із заснов-

лито ці домовленості, які тримаються на слові честі його учасників. Так, Сполучені Штати пропонували реалізувати механізм, коли рішення на ембарго з постачання зброї до того чи іншого регіону або країни, повинні були автоматично підтримуватися іншими учасниками Вассенаара. До того ж, пропонувалося розширити перелік товарів, про які країни-учасниці режиму повинні були оповіщати колег за угодою.

У цьому ж контексті є питання з формування офіційної позиції України і висвітлення у ЗМІ такої проблеми, яка дуже близька своєю сутністю до продажу «Стінгерів» і «Стріл». Дійсно, поширення й експорт ПЗРК і легкої стрілецької зброї, які сьогодні всі частіше класифікуються експертами як зброя масового знищення. Адже в нинішніх локальних і регіональних конфліктах саме від стрілецької зброї найбільше страждають як його учасники, так і мирне населення. Ця тема зараз дуже актуальна в Європі. Спільні заходи щодо обмеження експорту стрілецьких озброєнь також планує внести НАТО з наступного року до заходів індивідуального співробітництва з іншими країнами по програмі партнерство заради миру. В Україні ця тема ще нова і вимагає уваги преси, хоча тут теж можливі конфлікти, тому що Україна має великі запаси успадкованої стрілецької зброї й об'єктивно зацікавлена в її експорті.

Ще одна тема – висвітлення проблеми корумпованості збройного бізнесу. На початку 2000 року Стокгольмський міжнародний інститут досліджень проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute) відкрив серію дуже своєрідних семінарів, де інтереси країн-продавців озброєння представляли чи дипломати, чи посланці фірм, які продають зброю. Вони домовлялися, як бороти з хабарами у збройному бізнесі. Хабарі, вважається, нерозривно супроводжу-

????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????
????????????????????

ників цього джентльменського клубу. Як відомо, у 1996 році 33 держави, серед яких була Україна, об'єднали свої зусилля, щоб звичайні озброєння і технології подвійного призначення не потрапляли до вибухонебезпечних регіонів і держав із нестабільними політичними режимами. Як відомо, є спеціальні списки, як по товарах, так і по регіонах, і домовленості про транспарентність постачань зброї, що реалізуються учасниками Вассенаара. Але, за підсумками зустрічі учасників режиму наприкінці минулого століття раптово виникла проблемна ситуація. Справа в тому, що США запропонували удоскона-

ються підписанням контрактів. Песимісти стверджують, що не менш 10% щорічного світового обороту торгівлі зброєю в \$ 30-40 млрд. йде на хабарі. Але хто перемагає при таких правилах гри? При системі хабарів у вигрaші залишається або найсильніший, здатний зробити політичний тиск і пообіцяти економічну допомогу, або найбільш безпринципний. Україна, за словами експертів, десь посередині. У підсумку програш і першим, і другим. На згаданому семінарі на основі анонімного опитування експертів і бізнесменів, які працюють у різних державах, кожній країні надавався коефіцієнт від 10 («чиста») до 0 («цілком продажна»).

**СУЧАСНИЙ ЕТАП
УКРАЇНСЬКОЇ
ЖУРНАЛІСТИКИ
У ЧУТТЄВІЙ СФЕРІ**

Варто відзначити, що українські ЗМІ, загартовані безупинними «збройними» скандалами, стали діяти більш оперативно і виявляти непорівнянний у кінці ХХ століття професіоналізм.

У першу чергу можна згадати висвітлення таких гучних справ, як накладення штрафних санкцій владою США на ряд іноземних компаній за продаж військових технологій і зброї до Ірану. У цьому списку виявилася і «Запорізька регіональна зовнішньоекономічна асоціація». Цікаво, що до висвітлення цього питання підключився цілий ряд ЗМІ, а коментарі давали не тільки представники недержавних організацій, але й офіційна влада України. У результаті українські ЗМІ представили досить багатогранну картину, де учасниками виявилися усі залучені сторони: американський держдепартамент, українське МЗС, нарешті, «Запорізька регіональна зовнішньоекономічна асоціація». І, звичайно, експерти та журналісти.

Крім того, в українських мас-медіа повідомлялося, що Іран в останні роки

помітно розширив економічні і військово-технічні зв'язки з КНР, Індією, ФРН, Швецією, Аргентиною. «Не втрималась і Росія – наплювала на таємну угоду Гор-Черномирдін від 1995 р., згідно якої Москва зобов'язалася не поставляти не те що критичних технологій, але навіть звичайної зброї до Ірану. І тепер оптимісти російського збройного бізнесу говорять про можливі прибутки від військової дружби з Іраном у \$2 млрд.», відзначало одне з українських видань.

Ще одним вагомим тестом для вітчизняних ЗМІ і недержавних організацій виявився новий ракетний скандал, що виник на початку 2005 року. На відміну від усіх попередніх, він

????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????????

народився на українській території й одержав розвиток саме у середині країни. Зокрема, у січні 2005 року народний депутат Григорій Омельченко обнародував на сесії Верховної Ради України депутатський запит до Генпрокурора Святослава Піскуна і голови СБУ Ігоря Смешко – про надання Верховній Раді України повної інформації про обставини незаконного продажу за кордон військового майна і крилатих ракет у 1999-2001 роках посадовими особами Державної компанії «Укрспецекспорт» і Служби безпеки України. На підставі отриманої інформації він надіслав депутатське звер-

нення до Президента України Віктора Ющенко. Обидва документи, незважаючи на закритий характер слідства, стали надбанням громадськості. Серед важливих уроків цієї справи – тверда позиція значної частини ЗМІ і недержавних організацій у частині, пов'язаній з характером появи самої сенсації. Так, багатьма ЗМІ було зазначено, що ракетний скандал пов'язаний із внутрішньою боротьбою за контроль над експортом української зброї. А замість того, щоб обмежити увагу на аналізі дій українських посадових осіб збройного експорту, фахівці вперше майже відкрито заявили про наявність у цьому скандалі сліду спецслужб іноземної держави – Росії.

????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????
 ?????????????????????????????????

У цілому, варто визнати, що, незважаючи на існуючі труднощі, робота українських експертних організацій і ЗМІ стала більш професійною, а зв'язки недержавного сектора з урядом – більш міцними.

НЕДЕРЖАВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПЕРЕДАЧІ ЧУТТЄВИХ ТОВАРІВ

Стосунки держави і неурядових організацій в Україні склалися ще важче, ніж держави і засобів масової інформації. Головною причиною цього була проста відсутність впливових громадських організацій, які б професійно

займалися дослідженням цієї тематики. А також відсутність у держави досвіду взаємодії з неурядовими організаціями, бажання яких займатися тематикою передач чуттєвої продукції майже завжди трактувалася як спроби проникнути в сферу чужої компетенції.

Водночас, українська влада, розвиваючи співробітництво у всіх областях із західними партнерами, була змушена звернути увагу на досвід і досягнення недержавного сектора у сфері цивільного контролю над передачами чуттєвих товарів. Крім того, західні неурядові організації та центри послідовно залучали як чиновників, так й експертів з України для проведення заходів, прямо або частково пов'язаних з розвитком цивільного контролю над силовою сферою. Здається, найбільш вплинули на будівництво недержавного сектора в Україні в області формування мережі неурядових організацій, задіяних у цивільному контролі, такі структури, як Центр нерозповсюдження в Монтереї, Стокгольмський міжнародний інститут досліджень проблем миру, Гарвардський університет (Програма національної безпеки України), Міжнародний науково-технологічний центр та ін.

Серед перших українських недержавних організацій залучених до дослідження і висвітлення проблематики експортного контролю, виявилися Науково-технічний центр експорту-імпорту продукції, матеріалів і технологій (НТЦ), створений у 1995 році, Український центр економічних і політичних досліджень ім. А.Разумкова (УЦЕПД), що з'явився у _____ та Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння (ЦДАКР), створений журналістами у 1999 році.

Безумовно, найбільший досвід має НТЦ, безпосередньо залучений до урядових та міждержавних програм удосконалювання національної системи експортного контролю. Специфіка роботи цього центра така, що через нього почали створюватися і впроваджуватися сис-

теми внутріфінансового контролю на українських підприємствах ОПК, а в 1999 році центр одержав і перший досвід випуску власної друкованої продукції: разом з експертами Центра досліджень армії, конверсії та роззброєння був випущений журнал «Міжнародна безпека».

Досить цікавим є досвід УЦЕПД, що першим серед вітчизняних недержавних структур був залучений до спільного випуску друкованої продукції з міжнародною неурядовою організацією. Так, разом із СІПРІ УЦЕПД почав видавати українською мовою щорічне дослідницьке видання з питань нерозповсюдження і безпеки. Цікаво, що вперше за історію існування українських неурядових організацій його представники були призначені на високі посади: президент УЦЕПД став міністром оборони, а директор військових програм УЦЕПД – першим заступником міністра оборони. Це свідчить про формування в Україні нових підходів до використання професійних знань і навичок мізкових центрів.

Досить переконливим виглядає і досвід роботи ЦДАКР, що до 2001 року створив власне інформаційне агентство, випускаючи щоденні новини і щомісячний аналітичний журнал з експортного контролю й експорту зброї та іншої чуттєвої продукції. Якщо українська влада практично ніколи не вважали за потрібне публікувати дані про щорічні обсяги збройного експорту, то з 2001 року такими підрахунками й офіційними публікаціями займається ЦДАКР.

Дуже важливо, що українські недержавні організації в сфері чуттєвих передач налагодили тісну взаємодію із засобами масової інформації. А також пішли шляхом організації спеціалізованих круглих столів, до роботи яких традиційно залучалися ЗМІ. Звичайно, цей процес набрав обертів не відразу, і лише у 2001-2002 роках можна було говорити про цілком адек-

ватне сприйняття діяльності таких організацій з боку структур влади. Серед громадських заходів, безпосередньо присвячених експортному контролю, можна відзначити проведений УЦЕПД у червні 2001 року круглий стіл, що досить широко висвітлювався представниками мас-медіа і був визнаний першим широкомасштабним заходом, де недержавні організації обговорювали питання експортного контролю. Між іншим, учасниками було озвучено ряд програмних заяв.

??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??
??

По-перше, зафіксовані наміри проаналізувати фактори, що визначають ефективність експортного контролю в Україні. Це, насамперед, стосується однієї з найбільш складних проблем, а саме: пошуку оптимального балансу між закритістю чуттєвої сфери експорту зброї і її прозорістю – для законодавців, експертів, громадських організацій, ЗМІ, широких кіл громадськості.

По-друге з огляду на досвід організації процесу надання громадськості інформації про експорт зброї в інших країнах, можна з високою часткою вірогідності передбачати, що у випадку подальшого збереження закритості цієї сфери діяльності для громадськості, обвинувачення проти України будуть й у майбутньому.

Правова ідентифікація

Деякі проблеми законодавчого регулювання питань ядерної безпеки в Україні

Потенційну загрозу ядерних і радіаційних аварій та катастроф розуміє все населення як України, так і будь-якої країни світу. Запеклі дискусії, що періодично спалахують навколо цієї теми у нас і за кордоном, ведуться лише про рівень цієї загрози, конкретних механізмах її мінімізації і т.п. Але з приводу того, що проблема дійсно є, існує консенсус. Більш того, ризик «нових Чорнобилів» часто перебільшується, набуваючи характер фобії. Однак проблема «ядерної контрабанди» сприймається суспільством куди менш серйозно...

На жаль, не обійшлося без зусиль окремих осіб та організацій, які допомогли перетворити Україну в джерело ядерних матеріалів для сумнівних цілей. Так, у 1995 р. відбулася акція (на щастя – невдала) купівлі (через одну з прибалтійських держав) для невідомих цілей, досить значної кількості важкої води та ядерно-чистого легкого ізотопу літію. Сполучення цих речовини утворює дейтерид літію-6 – основний компонент термоядерних боєприпасів «другого покоління». Також, відносно недавно (у вересні 2003 р.) у міжнародному аеропорту «Бориспіль» був затриманий багаж, адресований у США. У ньому знаходилося джерело іонізуючого випромінювання вагою близько 1,5 кг. Контейнер активністю 36 мікрорентгенів/годину перехопив спеціальний підрозділ митної служби аеропорту. Були й інші спроби здійснити нелегальні операції з ядерними матеріалами та радіоактивними речовинами, подробиці яких не розголошуються з оперативних міркувань.

Утім, принаймні номінально, фізичний захист ядерних установок та ядер-

них матеріалів в Україні знаходиться на досить високому рівні. Так, успадкувавши свою організацію ще з радянських часів, типовий «пояс безпеки» АЕС має три «кільця оборони». Крім того, ядерні

Принаймні номінально, фізичний захист ядерних установок та ядерних матеріалів в Україні знаходиться на досить високому рівні. Так, успадкувавши свою організацію ще з радянських часів, типовий «пояс безпеки» АЕС має три «кільця оборони». Крім того, ядерні об'єкти контролюються одночасно кількома функціональними підрозділами

об'єкти контролюються одночасно кількома функціональними підрозділами Служби безпеки України (департаментами контррозвідки; контррозвідувальним захистом економіки; захистом національної державності та боротьби з тероризмом; головним управлінням

СБУ з боротьби з корупцією та організованою злочинністю).

У кількісному й організаційному аспекті все це виглядає досить переконливо. Хоча не можна не помітити, що зайва засекреченість даної сфери явно шкодить інтересам справи. Так, дуже повчальним є досвід Росії. Там набагато більше є відкритої інформації щодо захисту АЕС, і крім того – при якому-небудь загостренні ситуації всередині країни чи поблизу її кордонів, такі міри починають активно рекламуватися у ЗМІ. В Україні подібне фактично ігнорується. У кращому випадку можна зустріти заяви про те, що «фізичний захист вітчизняних ядерних установок забезпечується на належному рівні». Але,

«Спеціальним розщеплювальним матеріалом» слід вважати кожний ізотоп (або речовину, що включає такі ізотопи), який має здатність до виникнення в ньому мимовільної ланцюгової реакції при досягненні певної (критичної) маси (якщо, звичайно, такий ізотоп існує в природі або штучно синтезується промисловим шляхом у скільки-небудь значних – «вагових» – кількостях).

приймаючи до уваги вкрай низький рівень довіри до будь-яких офіційних заяв державних структур, навіть у лояльних до уряду груп населення, таку «політику максимальної інформаційної стриманості» важко визнати вдалою.

Утім, набагато більше питань викликає правовий бік справи. При ознайомленні з національним ядерним законодавством, виявляється, що формально в Україну (або через її територію) можна ввезти матеріали для виготовлення ядерних боєприпасів (наприклад, у вигляді радіоактивних відходів). «Спеціальними розщеплювальними матеріала-

ми» вважаються тільки...плутоній-239; уран-233; уран, збагачений ізотопами 235 і 233; будь-який матеріал, до складу якого входить одна або декілька із зазначених речовин». Усе це цілком правильно. Але якщо точніше, «спеціальним розщеплювальним матеріалом» слід вважати кожний ізотоп (або речовину, що включає такі ізотопи), який має здатність до виникнення в ньому мимовільної ланцюгової реакції при досягненні певної (критичної) маси (якщо, звичайно, такий ізотоп існує в природі або штучно синтезується промисловим шляхом у скільки-небудь значних – «вагових» – кількостях).

Як відомо, причиною введення поняття «спеціальний розщеплювальний матеріал» у Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» була нагальна потреба виділити з великого класу ядерних матеріалів ті, що представляють собою найбільшу (Виділене авт.) ядерну небезпеку. Тобто вони можуть використовуватися, як ядерні вибухові речовини (ЯВВ), або в яких (за несприятливих умов, що виникли мимовільно або в результаті злого наміру) може початися неконтрольована самопідтримувана ядерна реакція вибухового характеру. Звичайно, що такі матеріали вимагають особливого контролю з боку держави (у тому числі з метою ефективної підтримки режиму нерозповсюдження ядерної зброї і запобігання ядерного тероризму).

Але перелік таких речовин набагато ширший, ніж наведений в Законі! Більш того – редакція абзацу 14 ст.1 (яка і вводить поняття «спеціального розщеплювального матеріалу», а також дає визначення цього терміну) розглянутого Закону в принципі не забезпечує виконання цього завдання.

По-перше, наведений у ній перелік матеріалів (плутоній-239; уран-233; уран, збагачений ізотопами 235 і 233; будь-який матеріал, що містить одну чи декілька із зазначених речовин) дале-

ко не повний. Багато ізотопів та їхніх сполук, що вже виробляються у «вагових» кількостях і придатні для використання, як ЯВВ та паливо для ядерних реакторів, до нього не ввійшли. Це, зокрема, америцій-242, кюрій-245, ряд ізотопів каліфорнія (з масовими числами 249, 251, 252) та ін.

По-друге, не можна не враховувати той факт, що до числа ЯВВ (потужність у 1000 і більш раз перевищує «класичну» ядерну вибухівку та водночас являються легкодоступними), відноситься група ядерних матеріалів, що взагалі не є «розщеплювальними» (трій і ряд його сполук). І навіть – не є радіоактивними (літій-6, уже згадуваний дейтерид літій-6, бор-11).

Доцільно, щоб детальною розробкою такого переліку займався Кабінет Міністрів України та інші уповноважені органи виконавчої влади і державного управління. Формулювання ж, застосовані в Законі повинні носити методологічний, рамковий характер, що визначає ті критерії, з яких зазначені переліки мають формуватися і регулярно коректуватися (відповідно до розвитку військових і цивільних ядерних технологій). Існуюча ж дефініція та її мізерний конкретизуючий список цієї можливості не дає.

Тому ряд українських експертів і народних депутатів вважають доцільним прийняти нову редакцію деяких положень Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». Зокрема, пропонується ввести поняття «спеціальний ядерний матеріал», у якості якого повинен розглядатися «будь-який матеріал, що містить речовини, здатні (самостійно, чи в сполуці з іншими речовинами) до самопідтримуваної ланцюгової реакції ядерного розпаду або самопідтримуваної реакції ядерного синтезу, якщо цей матеріал за тривалістю свого існування (періоду напіврозпаду) та обсягом промислового виробництва є придатним для використання в ядерних реакторах

і (або) ядерних (термоядерних) вибухових пристроях. Перелік спеціальних ядерних матеріалів затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, відповідального за державне регулювання безпеки використання ядерної енергії й оновлюється не рідше, ніж один раз у чотири роки (варіант – один раз у два роки)».

Такий проект виправлень, розроблений при консультативній підтримці відомих фахівців, теоретиків і практиків ядерної енергетики та ядерної науки був внесений до парламенту України ще в червні 2003 р. У листопаді 2003 р. Комітет Верховної Ради України з питань паливно-енергетичного

Ряд українських експертів і народних депутатів вважають доцільним прийняти нову редакцію деяких положень Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». Зокрема, пропонується ввести поняття «спеціальний ядерний матеріал», у якості якого повинен розглядатися «будь-який матеріал, що містить речовини, здатні (самостійно, чи в сполуці з іншими речовинами) до самопідтримуваної ланцюгової реакції ядерного розпаду або самопідтримуваної реакції ядерного синтезу»

комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки розглянув та одностайно схвалив цей законопроект для внесення на розгляд національного парламенту. При цьому його члени спиралися на позитивний висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України.

На жаль, подальші кроки з удосконалення національного правового контролю над ядерними матеріалами зустріли завзятий опір тодішньої української влади і раніше створеної в Україні Міжвідомчої робочої групи по законодавчому забезпеченню бороть-

би з незаконним оборотом ядерних і радіоактивних матеріалів.

Колишній уряд України зайняв позицію, при якій Київ мав «механічно» наслідувати термінологію Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) у національному законодавстві. Хоча міжнародне аж ніяк не накладає подібних зобов'язань. Більш того, добре відомо, що стандарти МАГАТЕ вироблені ще в період «холодної війни» – це не сама довершеність, а лише той необхідний мінімум, якого повинні дотримувати члени організації. У даному ж випадку пропонувалося цей мінімум значно розширити, включивши до нього й усі

Колишній уряд України зайняв позицію, при якій Київ мав «механічно» наслідувати термінологію Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) у національному законодавстві. Хоча міжнародне аж ніяк не накладає подібних зобов'язань. Більш того, добре відомо, що стандарти МАГАТЕ вироблені ще в період «холодної війни» – це не сама довершеність, а лише той необхідний мінімум, якого повинні дотримувати члени організації

вимоги МАГАТЕ, як окремих випадок. Тобто, мова йшла не про дискусію з Міжнародним агентством з атомної енергії, а про те, щоб методологічні принципи національного ядерного законодавства були більш повними і досконалішими, ніж сформульовані у відомому Глосарії МАГАТЕ. Причому цю точку зору підтримували не тільки депутати і журналісти, а також Державний комітет України з ядерного регулювання.

Проте – подальший розгляд «жорстких» виправлень до Закону «Про використання ядерної енергії і радіаційну безпеку» у Верховній Раді України було заблоковано представниками уряду Віктора Януковича. Хоча для цього довелося піти на

порушення юридичної процедури (схвалений парламентським комітетом законопроект не був допущений на розгляд Верховної Ради, що стало безпрецедентним випадком в історії українського парламентаризму з 1991 року).

Залишається сподіватися, що новий Кабінет Міністрів України підтримає позицію, за якою єдиним ефективним шляхом до виправлення ситуації є не відмовлення від спроб внесення нововведень у нормативні акти, а пошук відповіді на питання: які зміни і яким чином краще вносити до ядерного законодавства з метою його більш повної відповідності міжнародним зобов'язанням України? Поки ж ця проблема все ще залишається відкритою.

* * *

Зрозуміло, список проблем, викладених окремими прикладами, у правовому регулюванні діяльності в області ядерної енергії в Україні далеко не вичерпний. І наявність юридичних вад, здатних підштовхнути кого-небудь до використання території України для транзитних операцій з «екзотичними» видами ЯВВ в обхід режиму нерозповсюдження ядерної зброї, ще не означає, що ця погроза неодмінно реалізується.

Однак, викладене наочно показує: «розрахунковий підхід» у правовій сфері і ставка на максимальну закритість у практичних аспектах ядерної діяльності не виправдані. І має потребу заміни на нові підходи – причому сама тема повинна стати предметом максимально широкої і відкритої дискусії. Крім того, має бути цілком зрозуміло: для будь-якого національного уряду абсолютно неприпустиме положення, коли він прагне не до «розширення» своєї відповідальності за ядерну діяльність, вдаючись до «вузького тлумачення» своїх зобов'язань у цій сфері. ■

Сергій ГОНЧАРОВ,

*директор енергетичних програм
Центра оцінки політичних ризиків*

Резолюція Ради Безпеки ООН №1540

Імплементация на національному рівні

На сьогоднішній день проблема нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки залишається однією з головних проблем, вирішення якої пов'язано із зменшенням загрози світовому співтовариству бути втягненим у глобальні військові конфлікти із застосуванням найсучасніших видів такої зброї. Особливу небезпеку являє можливість використання такої зброї з терористичною або іншою протиправною метою. Саме з метою зменшення загрози отримання такої зброї терористичними угрупованнями Радою безпеки ООН було прийнято резолюцію 1540 від 28 квітня 2004 року.

Резолюція закликала всі держави (пункт 3): «забезпечити прийняття та здійснення ефективних заходів з метою встановлення внутрішнього контролю для запобігання розповсюдженню ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї та засобів її доставки, в тому числі шляхом встановлення відповідного контролю за пов'язаними з ними матеріалами, для чого держави повинні:

...

c) розробляти та застосовувати відповідні ефективні механізми прикордонного контролю та принципи правоохоронної діяльності з метою виявлення, стримування та запобігання незаконного обігу таких засобів та пов'язаної з ними посередницької діяльності та боротьби із ними, в тому числі шляхом міжнародного співробітництва, коли це необхідно, у відповідності до своїх національних прав чинності та законодавства та відповідно до міжнародного права;

d) створювати, розробляти, переглядати відповідні ефективні національні механізми контролю за експортом та транзитними перевезеннями таких засобів, включаючи відповідні закони та постанови для контролю за експортом, перевезенням, транзитними перевезеннями та реекспортом, та механізми контролю за наданням коштів та послуг, пов'язаних із таким

експортом та транзитними перевезеннями, таких як фінансування та транспортування, які б сприяли розповсюдженню, а також створювати механізми контролю за кінцевими споживачами, та встановлювати і застосовувати відповідні кримінально- та цивільно-правові санкції за порушення таких законів і постанов щодо контролю за експортом».

Таким чином, резолюція закликала держави на національному рівні створити таку систему контролю за експортом, транзитом, перевезенням, реекспортом зазначених вище засобів та відповідну нормативну базу, які б дозволили чітко відслідковувати шлях передачі таких засобів від експортера до кінцевого споживача. В Україні одним із діючих інструментів, які відповідають положенням резолюції РБ ООН 1540, є створена більше ніж 10 років тому державна система експортного контролю. За цей час сформована і основна нормативна база у цій галузі. Саме Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», прийнятий Верховною Радою України 20 січня 2003 року «регулює діяльність, пов'язану з державним контролем за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, з метою забез-

печення захисту національних інтересів України, дотримання нею міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеження передач звичайних видів озброєння, а також здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях».

Списки таких товарів та порядок контролю за ними затверджуються Кабінетом Міністрів України. На сьогоднішній день це постанова Кабінету Міністрів України від 20.11.2003 № 1807 «Про затвердження порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення» та постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 86 «Про затвердження порядку здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання». Затверджені цими постановами списки товарів повністю відповідають спискам товарів, які контролюються міжнародними режимами експортного контролю, учасниками яких є і Україна, а саме Вассенаарська домовленість, Група ядерних постачальників, Режим контролю за ракетними технологіями.

На цей час національні списки товарів, які можуть бути використані у створенні хімічної і біологічної зброї, приводяться у повну відповідність зі списками аналогічних товарів режиму Австралійська група у зв'язку із намірами нашої держави стати учасницею і цього режиму експортного контролю.

Резолюція (пункт 6) визнала «корисність для виконання цієї резолюції ефективних національних контрольних списків» та закликала «всі держави-учасниці, в разі необхідності, при першій нагоді розпочати складання таких списків».

Слід зазначити, що до національних списків таких товарів увійшли і такі, які становлять небезпеку саме з точки зору використання у терористичних цілях, наприклад промислові вибухові речовини та їх компоненти, будь-які окремі чи у складі інших виробів джерела іонізуючого випромінювання з активністю більше ніж 3,7 – 10¹² Бк та періодом напіврозпаду більше ніж 5 років, визначені у додатку 1 постанови Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 № 86.

Однією із особливостей державного контролю за товарами, які можуть бути використані для створення зброї масового знищення і засобів її доставки є те, що такий контроль може бути встановлено і щодо інших не визначених у списках товарів (стаття 10 Закону). Під процедури експортного контролю можуть бути введені не внесені до списків товари, якщо:

«...будь-якому суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності повідомлено спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань державного експортного контролю або йому стало відомо іншим шляхом про можливість повного чи часткового використання будь-яких товарів, що передбачаються для експорту або тимчасового вивезення до інших держав, для розроблення, виробництва, складання, випробування, ремонту, технічного обслуговування, модифікації, модернізації, експлуатації, управління, зберігання, виявлення, ідентифікації або для розповсюдження зброї масового знищення чи засобів її доставки, або для військового кінцевого використання у державах, стосовно яких резолюціями Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством установлене повне або часткове ембарго на постачання товарів військового призначення...».

Методами здійснення такого державного контролю, визначеними статтею 5 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», є:

- «ідентифікація товарів, що передбачає встановлення відповідності конкретних товарів, які є об'єктами міжнародних передач, найменуванню та опису товарів, внесених до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю;
- надання дозволів чи висновків на здійснення міжнародних передач товарів або проведення переговорів щодо здійснення таких передач;
- здійснення митного контролю та митного оформлення товарів відповідно до законодавства;
- застосування санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які по-

рушили порядок здійснення таких передач, установлений цим Законом та іншими актами законодавства в галузі експортного контролю».

Під час розгляду документів на надання дозвільних документів на здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному контролю (в тому числі таких, які можуть бути використані у створенні зброї масового знищення та засобів її доставки, особливо увага приділяється гарантіям щодо використання товарів у заявлених цілях. Хоча постановою від 27.05.99 № 920 «Про затвердження Положення про порядок надання гарантії та здійснення державного контролю за виконанням зобов'язань щодо використання у заявлених цілях товарів, які підлягають державному експортному контролю» встановлено форму сертифіката кінцевого споживача для українських імпортерів, під час подання документів на отримання дозволу на експорт від іноземного імпортера вимагається надання сертифіката кінцевого споживача, який може відрізнятися формою, але за змістом повинен надати відповідь на всі аналогічні питання, які визначені в сертифікаті кінцевого споживача українського суб'єкта – це гарантії щодо конкретного використання товару, визначення конкретного місця встановлення (використання), а також гарантії щодо невикористання з іншою не зазначеною метою і не передавання іншому кінцевому споживачу без згоди постачальника.

Для деяких категорій товарів для здійснення міжнародної передачі необхідно отримати і державні гарантії. Наприклад, для міжнародних передач ядерних матеріалів необхідно до комплексу документів додати міжнародний імпортерський сертифікат, який є державними гарантіями щодо не реекспорту товарів, а також (як додаток до цього сертифікату) надаються державні гарантії, пов'язані із специфікою такого товару (наприклад для ядерного матеріалу – це зобов'язання, які витікають з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та Угоди з МАГАТЕ щодо застосування гарантії). Форма імпортерського сертифіката надається в постанові Кабінету Міністрів України від 27.05.99 № 920.

Національними правилами також передбачено для деяких категорій товарів здійснення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності фізичного контролю доставки товарів кінцевому споживачу, а також надання сертифікатів підтвердження доставки.

При цьому, від суб'єктів, які отримали дозвільні документи на здійснення міжнародної передачі, вимагається обов'язкове надання звітності щодо використання такого документа.

За порушення правил експортного контролю встановлена кримінальна, адміністративна та цивільно-правова відповідальність, про що є відповідні статті у Кримінальному кодексі України (стаття 333) та Кодексі України про адміністративні правопорушення (статті 18817 та 2124).

Законодавство, як правило (і це є сумною практикою в усьому світі), написані для добропорядних громадян та підприємців. Що стосується незаконного обігу визначених резолюцією товарів, то особлива увага повинна приділятися прикордонному та митному контролю, а також міжнародному співробітництву з таких питань (пункти 3.с, 7 резолюції 1540).

На сьогоднішній день Україна тісно співпрацює із Сполученими Штатами Америки та отримує вагомий допис до цієї держави саме з питань вдосконалення державного експортного контролю, одним із аспектів якого є допомога в облаштуванні державного кордону та робота з митниками. В межах цієї допомоги здійснюється навчання для працівників митної служби та прикордонної адміністрації з питань експортного контролю та отримується допомога технічними засобами.

Вдосконалення системи державного експортного контролю, в тому числі і нормативної бази щодо експортного контролю, яке постійно здійснюється в нашій державі, є вагомим внеском у справу нерозповсюдження та показником прагнення нашої держави до безумовного виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань. ■

Тетяна ВІДЗІГОВСЬКА,
Державна служба експортного контролю України

Запитуйте – Відповідаємо

– Як саме має вчинити суб'єкт підприємницької діяльності, коли він має сумніви щодо того, чи правильно від здійснив класифікацію товарів, які пропонуються на експорт?

– У такому разі суб'єкт підприємницької діяльності – і такий крок, звісно, в його інтересах, – має право доручити проведення попередньої ідентифікації товарів організації, яка отримала в установленому порядку повноваження на здійснення діяльності щодо попередньої ідентифікації товарів. Ідентифікація товарів, тобто встановлення їх відповідності найменуванню та опису товарів, внесених до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю, здійснюється Держекспортконтролем, як правило, на етапі попередньої експертизи. Для ідентифікації товарів, крім зазначених вище списків, використовуються надані суб'єктами підприємницької діяльності технічні довідки, в яких ці суб'єкти зазначають повне найменування, стислий опис, призначення та технічні характеристики кожного об'єкта (предмета), що передбачається для експорту, імпорту, тимчасового вивезення чи ввезення, з визначенням характеристик, які наведені у відповідному списку товарів, що підлягають контролю. У разі коли суб'єкт має намір здійснювати зазначені міжнародні передачі технологій чи послуг, крім технічних довідок, використовуються ановані виклади зазначених технологій чи послуг.

Крім зазначених довідок, використовуються також підготовлені суб'єктами підприємницької діяльності довідки щодо ідентифікації товарів.

Відповідно до Положення про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.07.97 № 767 (з наступними змінами і доповнення-

ми) «у разі коли виникає потреба в детальнішому проведенні експертизи, Держекспортконтроль має право отримати від суб'єкта підприємницької діяльності додаткові відомості, необхідні для прийняття обґрунтованого рішення, а також провести вивчення питань, пов'язаних з експертизою, безпосередньо на підприємствах-експортерах (імпортерах).» ■

– Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» фіксує, що до порушень вимог законодавства в галузі державного експортного контролю віднесена «безпідставна відмова в наданні інформації та документів, які вимагаються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань державного експортного контролю або іншим державним органом, що здійснює державний експортний контроль у межах своїх повноважень, їх навмисне викривлення або приховування». Що саме можна вважати такою безпідставною відмовою?

– До безпідставної відмови в наданні такої інформації, зокрема, відноситься навмисне викривлення або приховування інформації та документів, які вимагаються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань державного експортного контролю або іншим державним органом, що здійснює державний експортний контроль у межах своїх повноважень. Як відмову в наданні інформації та документів можна розцінювати пряму необґрунтовану відмову суб'єкта надати інформацію та документи і відмову, обґрунтування якої є безпідставним. Навмисним викривленням інформації та документів, можна вважати дії суб'єкта по внесенню до інформації та документів відомостей, які свідомо для цього суб'єкта є такими, що не відповідають дійсності; ненадання

інформації та документів в установлені терміни, якщо відомо про своєчасне отримання цим суб'єктом запиту і відомо, що відсутні будь-які поважні причини не надати витребувані інформацію та документи. ■

– Іноді від керівників підприємств, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності можна почути, що встановлені строки розгляду заяв суб'єктів щодо отримання відповідних дозволів чи висновків від відповідних органів експортного контролю не виправдано затягується. А це негативно впливає на ефективність зовнішньоекономічної діяльності цих компаній. Які часові рамки визначає існуюча законодавча база у галузі експортного контролю щодо таких ситуацій?

– Закон про «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» визнає, що «строк розгляду заяв у разі, коли питання про надання дозволів або висновків не потребує додаткового міжвідомчого узгодження, встановлюється залежно від категорії товарів, але не може перевищувати з дня надходження всіх необхідних документів:

- 45 днів – щодо експорту (реекспорту) товарів військового призначення;
- 30 днів – щодо експорту (реекспорту) товарів подвійного використання та тимчасового вивезення (ввезення) будь-яких товарів;
- 15 днів – щодо імпорту та транзиту товарів, а також тимчасового вивезення або ввезення товарів для демонстрування на виставках, ярмарках, з метою реклами, проведення випробувань та з іншою подібною метою, якщо це не передбачає передачу права власності на товар».

Проте визначені законом терміни розгляду заяв не відносяться до випадків, коли необхідно здійснити міжвідомче узгодження з центральними органами виконавчої влади, які відповідно до Указу Президента України від 20 березня 2002 року № 276 «Про розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері військово-технічного співробітництва з іно-

земними державами» здійснюють повноваження у сфері експортного контролю.

Іноді зроблений законодавцем виняток щодо встановлення строків розгляду заяв, крім випадків, коли такий розгляд потребує додаткового міжвідомчого узгодження, трактується як відсутність чітких строків розгляду. Таке твердження є помилковим і не враховує того, що виходячи з діючих нормативно-правових актів щодо строків надання центральними органами виконавчої влади відповідей на запити інших органів, строк таких відповідей не повинен складати більше ніж 30 днів з моменту отримання відповідного запиту. Крім того, на відміну від визначених у статті, що коментується, строків розгляду заяв, відповідними рішеннями Кабінету Міністрів України визначені скорочені строки такого розгляду.

Так, Порядком здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.03 № 1807 та Порядком здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів подвійного використання, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.04 № 86, встановлені такі строки:

- до 30 днів – щодо експорту (реекспорту) та тимчасового вивезення (ввезення) товарів військового призначення;
- до 25 днів – щодо експорту (реекспорту) та тимчасового вивезення (ввезення) товарів подвійного використання;
- до 10 днів – щодо імпорту та транзиту як товарів військового призначення, так і товарів подвійного використання.

Закон також визначає, що «до строку розгляду заяв не зараховується час, необхідний для одержання від суб'єкта здійснення міжнародних передач додаткової інформації», а якщо «додаткова інформація протягом двох місяців не надійшла, заява вважається відхиленою і розгляду не підлягає». Законом також визначена можливість продовження терміну розгляду заяв. У разі необхідності продовження терміну розгляду заяви порядок його продовження встановлюється Кабінетом Міністрів України. ■

– Зараз в країні багато уваги приділяється дотриманню усіх процедур експортного контролю. Проте є певна загроза, що дехто покладається на те, що існуючі вимоги законодавства можна так обійти на свій ризик. Тож яка кримінальна відповідальність передбачена у разі порушення існуючих процедур щодо здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю?

– Кримінальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, основним змістом якої є покладення на винного примусового обов'язку зазнати у встановленому законом порядку державного осуду його особи, а також у випадку призначення понести передбачене законом покарання. За порушення встановленого порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю встановлена кримінальна відповідальність (стаття 333 Кримінального кодексу України).

Порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, встановлюється Законом, що коментується, а також іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на виконання цього Закону. Статтю 333 Кримінального кодексу України за порушення встановленого порядку здійснення передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, кримінальна відповідальність передбачена в залежності від конкретних обставин скоєння злочину, з урахуванням повторності скоєння злочину, особи винного. За такі злочини залежно від ступеня їх суспільної небезпеки передбачені різні види покарання: штраф (від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк.

Що стосується кримінальної відповідальності посадових осіб спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань державного експортного контролю та

інших органів виконавчої влади, залучених до прийняття рішень у сфері експортного контролю, то з норм Кримінального кодексу України (далі – КК) впливає принцип особистої відповідальності. Він полягає у тому, що якщо така посадова особа скоїла злочин, то вона несе за нього кримінальну відповідальність і повинна нести покарання як фізична особа, оскільки кримінальну відповідальність можна нести лише за власні дії (бездіяльність). Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, передбачена статтею 333 КК України.

Крім того, така посадова особа несе кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні діяння у сфері службової діяльності, яка може бути пов'язана зі сферою державного експортного контролю, зокрема. До них належать зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України); службове підривлення (ст. 366 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України); одержання хабара (ст. 368 КК України); давання хабара (ст. 369 КК України); провокація хабара (ст. 370 КК України).

Суспільна небезпека службового злочину полягає у тому, що вони перешкоджають нормальній діяльності органів державної влади, а також є проявом корупції, що підриває авторитет державної влади. Необхідність забезпечення кримінально-правової охорони відносин у сфері службової діяльності ґрунтується на вимогах Конституції України, яка зобов'язує органи державної влади, їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України (частина 2 ст. 19 Конституції України). За службові злочини залежно від ступеня їх суспільної небезпеки передбачені різні види покарання: штраф, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, виправні роботи, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк. ■